

25. Сімович В. Чи можна вже студіювати Шевченкову мову / Сімович Василь. Праці у двох томах. – Т.1 : Мовознавство / Упорядкування і передмова Людмили Ткач – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – С. 328-331.
26. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Займенник) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XVI наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 104-114.
27. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Іменник) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XV наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 133-162.
28. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Інфінітив) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XX наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 162-174.
29. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Особові форми дієслів) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XXIII наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 115-130.
30. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Прикметникові та споріднені з ними займенникові, дієприкметникові та числівникові форми) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XVIII наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 195-206.
31. Тимошенко П. Д. Рідкісні та діалектні слова у творчості Шевченка / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XXIV наукової шевченківської конференції. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 229-241.
32. Школа Г.М. Мовна творчість Трохима Зіньківського в контексті творення літературних норм української мови другої половини XIX століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Школа Галина Миколаївна. – К., 2007. – 172 с.

***Summary.** In the article the linguists' works about problem of language environment influence on individual writer's style, the literature impact on modern Ukrainian literary norms forming are analyzed. It is proved that convincing and objective deductions can be grounded only on the detail analysis of manuscripts.*

***Key words:** manuscript, incunabula, individual style, linguistic norm, dialect.*

Отримано: 3.10.2012 р.

УДК 811.161.2'373.7(477.43)

Н.Д. Коваленко

ФРАЗЕМИ ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ФОНЕТИЧНИХ РИС ГОВІРОК

У статті досліджено ареалогічну складову у фразеології, зокрема, на прикладі подільського говору виявлено, як фонетичні особливості, що й окреслюють говір з-поміж інших, можуть по-бутувати у складі компонентів стійких сполучень слів у живому діалектному мовленні.

Ключові слова: подільський говір, фразема, компонент фраземи, фонетичні риси.

Постійна увага дослідників до проблем фразеології, розбіжність у поглядах вчених на її обсяг, природу одиниць, принципи побудови та причини модифікацій, завжди актуальна фіксація фразеологічних одиниць, а особливо зразків живого народного мовлення, доводять, що фразеологізм – це особлива одиниця, лінгвістичний феномен, який у різних контекстуальних ситуаціях може характеризуватися різною актуалізацією смислового, емотивного плану вираження. І хоч загалом фразеологічна одиниця функціонально не є максимально навантаженою, а своєрідною периферією, то в комунікації вона стає центральною, особливо в момент, коли респондент до інформації, повідомлення долучає експресію, яка власне може акумулюватися у ФО.

Зазначимо, що опис сучасної фраземіки усного мовлення уможливило не тільки поглиблення лексикологічних і фразеологічних досліджень української мови, а й пізнання мовленнєво-мисленнєвих процесів людини, її духовної сутності, сприйняття навколишнього світу та усвідомлення місця людини в ньому.

Фраземіка діалектного мовлення, як відомо, має здатність більш тривалий час, ніж лексична система мови, зберігати давні діалектні слова, фонетичні риси і граматичні форми, тому вона є джерелом для дослідження історії мови і власне діалектології, динамічних процесів, основою для

мовних реконструкції. Особливо цінним є те, що «крізь її (фразеології) призму проглядаються характеристики всіх інших мовних рівнів» [13, 9].

Різні мовно-структурні рівні західноподільських говірок були і є об'єктом вивчення багатьох дослідників: 1) фонетика – Т.А. Бабіна [1], П.Є. Ткачук [14]; 2) словотвір – Л.Г. Яропуд [16]; 3) лексика – К.С. Ващенко [2-4], Д. Брилінський [6], А.М. Мединський [12], А.Н.Шеремета [15]; 4) фраземіка – Н. Коваленко [11]. Загальні ознаки мовлення подолян на прикладі однієї говірки подано у працях таких дослідників, як Г.К. Голоскевич [7], А.Р. Дердюк [9], В. Зборовець [10], Б.М. Яцимирський [17].

Завдання нашої статті – виявити відбиття визначальних фонетичних рис подільського говору в компонентах фразеологічних одиниць, зафіксованих на досліджуваній території.

Фраземіка говірок є вичинним матеріалом для виявлення та дослідження ареалу побутування діалектизмів, локалізмів, архаїзмів, а то й просто втрачених у звичному спілкуванні номінацій: *постар'іти* як *йапко* ^{моче}не 'постаріти' (Злч), *зби^драти* ^{жеч}'і на ^{плеч}'і 'тікати' (Влн), *на^цури^{ти}с'а* як ^{бубе}н 'напитися' (Влн), *ди^двити^с'а* як ^{к'ітка} на ^{мишу} 'ласо, пристрасно дивитися' (Чр), *с'п'іри^йс'і* як ^{ко}(^у)^гут 'виявляти незадоволення, сердитися' (Кур), *сто^йати* як *слуп* 'непорушно стояти' (Бл, Слоб, МК, Плп, Ктг), *зруби^й* як *то^утерка* 'дуже гладкий' (Внк), *бити^й* ^{шалки} о ^{палки} 'базікати, дуже багато говорити' (Влн).

Системні явища, зокрема синонімія, виявляються більше на матеріалах фразем усного мовлення: *на^жерти^с'а* як *сви^дн'а* 'багато з'їсти' (Злч), *на^жратис'а* ~ (Вар), *об^жерти^с'а* ~ (Злч, СУ), *на^перти^с'а* ~ (Корм, Скл); *на^пити^с'а* як *сви^дн'а* 'випити багато спиртного' (Лсв, Ктг, Ярм), *нали^дгати^с'а* ~ (Кос), *на^гл'у^гани^{ти}с'а* ~ (Злч), *на^брати^с'* ~ (Плп), *нали^дзати^с'а* ~ (Кос, СУ), *на^хрукати^с'а* ~ (Скл).

Компоненти фразеологічних одиниць досліджуваної території можуть відбивати і такі акцентуаційні особливості говору, які стираються у мовленні: *як^подушка* 'гладка' (Злч), *тан'би* ^{носи^т} ^{бохане^ц} ^{хл'іба} 'згорбитися від старості' (Кур), *йендик* ^{надутий} 'чванливий' (Влн).

Серед найпомітніших фонетичних ознак спостерігаємо сильне укання, часто повне заступлення ненаголошеного [о] звуком [у]: *пожуй^т'іти* як *в'іск* 'мати поганий вигляд через хворобу' (СУ); *к'рути^ц'і* як *курова* на *мутус^{ку}* 'важко пригадати' (Кур); *ска^кати* як *тил'а* на *мутус^{ку}* 'бешкетувати' (Шидл); *як^до^йбне^у* по *го^лув'і* *дало* 'забути' (Ів); *стуй^йт* як *у^жопани^й* 'непорушно стояти' (Мкр, Шм).

Звук [ц] може виступати на місці [т] у звукосполученні ст внаслідок асиміляції: *л'ах^{ти}* ^{к'іс'ц'ми} 'померти' (Кур); *за^мерз* на ^{к'іс'ц'ак} 'дуже змерзнути' (Злч); *за^дубе^н'іти* на ^{к'іс'ц'ак} 'дуже замерзнути' (Скл); *мл'іс'ц' у^дари^{ла}* кого 'знепритомніти' (Влн).

Дієслівний компонент фраземи *п'яти* ^{ц'ул'увати} *кому* 'улещувати когось' (Плп), поширеної в говірках південно-західних районів Хмельницької обл., демонструє спільні риси подільського та наддністрянського говорів.

Типовою для досліджуваного ареалу є вимова [р] на місці [р'], що й спостерігаємо у сталих виразах: *поче^рво^н'іти* як *бу^рак* 'почервоніти від сорому' (Дун, Зел, Зар, Внк, МО, Ор, Мих, Виг); *че^рвоний* як *сто^ловий бу^рак* 'почервоніти від сорому' (Корм); *па^дати* ^й *п'ран'іки* 'розгубитися' (Кос); *на^хрука^йс'а* як *сви^н'а* 'випити багато спиртного' (Скл). Але, за сучасними записами, вже фіксуємо кореляцію [р]-[р'] як у лексемах, так і в компонентах фразем: *мо^лоти* як *з гар'ачки* 'говорити дурницю' (МО, Км) / ~ *го^рачки* (МК); *плести* як *з гар'ачки* 1. 'говорити дурницю' (Злч, МК, Плп) / ~ *го^рачки* (Лсв, Дер). 2. ~ *гар'ачки* 'брехати' (Кдр, Остр, Слоб).

Стабільно утримується вживання [ц] у кінці слів на місці [ц'] у живому мовленні, що відбивається у фонетиці компонентів фразеологічних одиниць західноподільських говірок на захід від р. Студениця: *важний* ^{пуре^ц} (Мих); *ве^ликий* ^{пуре^ц} 'про чванливу людину' (Нг); *бо^йати^с'а* як *зайец^бубна* 'боятися' (Злч); *пале^ц* о *пале^ц* не *у^дарити* 'лінуватися, нічого не робити' (Кур, Слоб); *тан'би* ^{носи^т} ^{бохане^ц} ^{хл'іба} 'згорбитися від старості' (Кур). Зауважимо, що й у місцевому відмінку однини іменників середнього роду спостерігаємо твердий кінцевий основи [ц]: *вти^хо^мири^лоси* на ^{серци} 'заспокоїтися' (Мих); *тупц'увати* на ^{м'ісци} 'нічого не робити' (Мих). У цьому випадку маємо вияви фонетичних діалектних рис як на лексичному рівні, так і в складі фразем.

Спостерігаємо стійкість протетичного [в] у говірках Західного Поділля, що експлікується і на емоційне зв'язне мовлення носіїв діалекту: *вир'ішчи^{ти}* ^{воч'і} як *жаба* на ^{с'в'ітло} 'пильно дивитися' (Кур); *воч'і* на ^{мокре пове^рнули} 'плакати' (Кар); *воч'і* ^{пол'ізли} на ^{лоба} 'здивуватися' (Кдр); *йже* ^{йому} ^{вочи} ^{вил'ізли} 'пропало щось, зникло; нема' (Бл, Влх); *вочи* ^{тул'ац'і} 'дуже хочеться спати' (Цик); *вочи* ^{заж^мури^{ти}} 'померти' (Дун); *вир'ішчи^{ти}* як *жаба* ^{з воче^лрети} 'широко відкрити очі від здивуватися' (МК); *бути* ^{н'іби} на ^{во^кроп'і} 'дуже хвилюватися' (Плп); *заробити* на ^{с'іл} ^{до восе^лле^ц'а} 'мало заробити' (Цик). Назване фонетичне явище демонструє наявність ареальних кореляцій лексики та компонентів фразем у живому мовленні: *ворати* – *хра^пит* ^{тан'би} ^{воре^л} 'голосно хропіти' (Кур).

Наявність секундарного [й] після губного виразно протиставляє західноподільські говірки суміжним південноволинським і центральноподільським говіркам Хмельниччини: *жити йак к'іт на п'йецу* 'безтурботно жити' (Кос); *ходити з гарачим п'йецом* 'сердитися' (Вар) – *ви^ележувати^с йак к'іт на пе^чі* 'ледачий' (Дун).

У лексичних одиницях і відповідно в компонентах фразем чітко виявляється фонетична риса західноподільських говірок – після голосних перед давнім закінченням -*ье* приголосні не подовжуються: *су^хий йак г'іл'а* 'дуже худий' (Злч); *прош^чати^с а з^ж жи^там* 'бути при смерті' (Км); *пове^ртати^с а до жи^та* 'видужувати' (Км, Крч).

Часто у живому мовленні звук [ф] заступає звукосполюку [хв]: фіртка, фіст [5, 98], це поширюється і на компоненти сталих виразів: *молоти йази^еком йак пес фос^том* 'базікати, дуже багато говорити' (Лсв, Зар); *ви^ел'ати йак пес фос^том* перед ким 'улещувати когось' (Сахк); *к^рутити йак пес фос^том* 'чванитися' (Чр); *ф'іст п'істол'етом* 'оптиміст' (Дун); *іно ф'іст витко* 'швидко втекти' (Дер); *ди^ййаносто ди^ййатому о^дного ни фа^тайе* 'дурний' (Вк); *не^ч фа^тайе тормозу* 'дурний' (Кл); *не^ч фа^тайе чо^гос* 'дурний' (Гел).

Ненормативне вживання [ф] на місці [х] зафіксовано лише в одному прикладі: *н'ібе с футор'іу при ш^ла* 'задихатися' (Скл), так само [ф] може бути на місці [кв]: *дур^ний йак фасол'а* (Грн, Рмн). Звук [х] може заступати також [ф], але явище поширене тільки у складі фраземи *показувати с^войу фанабер'іу* 'виявляти свою справжню суть' (Кур, Злч, Нг, МО, Кар, Плп, Нс, Нг, СГ, Остр, Ярм, Дзел, Цик, СУ) / ~ *ханабер'іу* (Дун, Вер, Пж).

Визначальною ознакою подільського говору є наявність епентетичного [н] після [м] на місці [й]: *згу^бити^с а памн'ати* 'не пам'ятати, забути' (Влн); *при^шло до памн'ат'і* 'пригадати' (Цик); *н'і^риба н'і мн'асо* (Цик) 'безхарактерна людина'. У живому мовленні і в дієсловах спостерігаємо вияв цього явища: *помн'акти ду^шейу* 'змилосердитися' (Влн); *мн'ати ру^ки* 'хвилюватися' (Бн); *дорогу пор'імн'ати* 'впасти' (Осл, Остр).

Вставний [л] після губних [б], [п], [в] на місці [й] зберігається не лише у лексиці подільських говірок, але й у складі фразеологічних одиниць [8, 78]: *йче^чпити^с а йак ре^чпл'ах до шта^ніу* 'докучати' (Кос), *приче^чпитис' йак р'інл'ак* (Вар); *п'ід'ірвати здо^уроїл'а* 'захворіти' (Кур), *загу^бити здо^уроїл'а* (МК); *серце обли^чвайе^ч а кроїл'у* 'дуже хвилюватися, перейматися чимось' (Кдр). Лише у двох населених пунктах Західного Поділля спостерігаємо епентетичний [л] після [р] на місці [й]: *йбрати^с а й'п'ірл'а* 'заможнo жити' (Влн); *йбрати^с й'п'ірл'ачко* 'дорости' (Км).

Отже, фраземи можуть зберігати локальні мовні явища, а також вже втрачені в ужитку номінації. На прикладах з усного діалектного мовлення ми продемонстрували, що визначальні фонетичні риси говірок відбиваються в сталих виразах, так само фіксуємо побутування фразем та їх компонентів у різних ареалах, як суміжних, так і дистантних.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні питань: чи зберігають фраземи говіркові фонетичні явища, що зникають; чи існують нашарування та глибинний у часі зв'язок між лексемами та компонентами фразем.

Скорочення назв населених пунктів

Вн – смт Вінківці, Крч – с.Карачієвці, МО – с.Майдан-Олександрівський Вінковоцького р-ну; Вр – с.Врублівці, Др – с.Дерев'яни, Км – с.Комунар, Кт – с.Китайгород, Нг – с.Нігин, Ор – с.Оринин, СУ – смт Стара Ушиця, Схк – с.Сахкамін, Кд – с.Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Гр – с.Горошова, Мн – с.Монастирок, Ів – с.Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.; Дн – ст. Дунаївці, Зл – с.Зелене; МК – с.Мала Кужелівка, Мк – с.Маків, Рх – с.Рахнівка, См – смт Смотрич, Злч – с.Зеленче Дунаєвецького р-ну; Злн – с.Зелена, Крм – с.Кормильче, Цк – с.Цикова, Чр – с.Черче, Шд – с.Щидлівці, Зр – с.Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Івн – с.Іванківці, Кр – с.Курівка Городоцького р-ну; Лс – с.Лісоводи Городоцького р-ну; Пл – с.Пилипківці Новоушицького р-ну; ПХ – с.Пилипи-Хребтіївські, Кс – с.Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел

1. Бабіна Т.А. Звукові зміни в говірках Кам'янець-Подільщини // Тез. доп. Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень, 1965 р.) / Кам'янець-Подільський пед. ін-т. – Хмельницький, 1965. – С. 118-119.
2. Бащенко К.С. Деякі назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говірках Хмельниччини // Тез. доп. на звітній науковій сесії кафедр Кам'янець-Подільського педінституту за 1965 р. (вересень, 1966 р.) / Кам.-Под. пед. ін-т. – Кам'янець-Подільський, 1966. – С. 63-65.
3. Бащенко К.С. Лексичні контакти західноподільських і південноволинських говірок // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тез. доп. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1978. – С. 3-9.
4. Бащенко К.С. Про назви деяких побутових реалій у говорах Хмельниччини // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 298-304.

5. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Бевзенко С.П. – К. : Вища шк., 1980. – 248 с.
6. Брилінський Д. Словник подільського говору / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 116 с.
7. Голоскевич Г.К. Описание говора села Бодачевки (Колодиевки) Ушицкого уезда Подольской губернии // Известия Отделения русского языка и словесности. Акад. Наук. – 1910. – Т. 14. – Кн. 4. – С. 107–131.
8. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля : історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балущок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. – К. : Доля, 1994. – С. 74-84.
9. Дердюк А.Р. Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області. // 36. студ. наук. праць Київ. пед. ін-ту: іст.-філол. та пед. науки / Київ. пед. ін-т. – К., 1955. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 77–90.
10. Зборовець В. З матеріалів до характеристики мови окремих сільських господарів с.Пановець, Кам'янецької округи // Записки Кам'янець-Подільського наук. при УАН товариства. – Кам'янець на Поділлі, 1926. – Т. 1. – С. 9–12.
11. Коваленко Н.Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.Д. Коваленко. – К., 2001. – 20 с.
12. Мединський А.М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.М. Мединський. – К., 2005. – 20 с.
13. Мокієнко В.М. Фразеологія в лемківських говірках Східної Словаччини // Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братислава: Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – С. 5–14.
14. Ткачук П.Е. Фонетическая система западнopoдoльских говoрoв украинского языка (Вокализм и консонантизм) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / П.Є. Ткачук. – К., 1975. – 27с.
15. Шеремета Н.П. Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.П. Шеремета. – К., 2000. – 20 с.
16. Яропуд Л.Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западнopoдoльском говoре (носитель процессуального и предметного признака; носитель признака) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Л.Г. Яропуд. – К., 1988. – 23 с.
17. Яцимирский Б.М. Описание говора Старой Ушицы, Подольской губернии // Известия Отделения рус. языка и словесности Акад. Наук. – М, 1915. – Т.XCIV. – Кн. 3. – С. 1–16.

Summary. In the article the area component in Phraseology is studied, on the material of Podillian dialect it is demonstrated how the phonetic peculiarities, which outline the dialect between others, can exist as components of steady word combinations in lively dialect language.

Key words: Podillian dialect, phraseological units, phraseological unit component, phonetical features.

Отримано: 29.10.2012 р.

УДК 811.161.2'367:821.161.2-3

Р.В. Козак

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

У статті розкриваються ще недостатньо дотепер описані проблеми щодо особливого інтересу сучасної лінгвістичної науки до питань культурної зумовленості функціонування природної мови. Актуальність змісту визначається необхідністю наблизитися до розв'язання однієї з важливих проблем лінгвістики – проблеми експресивного синтаксису і умотивовується актуалізованим інтересом досліджень кінця ХХ – початку ХХІ століття до проблеми співвідношення у мові універсального й національно-специфічного, культурної передумови використання мови, а також можливості вивчення національної картини світу через мовні фактори. Визначається корпус культурно-специфічних експресивних синтаксичних одиниць, котрі найчастіше функціонують у сучасному художньому дискурсі. Проблема національно-культурної специфіки розглядається крізь призму експресивного синтаксису.